

Ταξίδι στη Βυζαντινή Τέχνη

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού – Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης
Συνεργασία-Χορηγοί: Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπ. Παιδείας και Πολιτισμού
Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Βιβλίο για τον Εκπαιδευτικό

Ταξίδι στη Βυζαντινή Τέχνη

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού – Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης
Συνεργασία-Χορηγοί: Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπ. Παιδείας και Πολιτισμού
Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Copyright ©

Για το βιβλίο: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού
Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Για τα κείμενα: Οι συγγραφείς

Για την εικονογράφιση: Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου
Μακαρίου Γ΄

Όλα τα δικαιώματα επιφυλάσσονται

Επιτρέπεται η αναπαραγωγή, μετάδοση προς το κοινό, εκπομπή, διασκευή
ή άλλη προσαρμογή ολόκληρου ή τμήματος του έργου αυτού για σκοπούς
αποκλειστικά εκπαιδευτικούς.

Οποιαδήποτε άλλη χρήση απαγορεύεται χωρίς τη γραπτή άδεια
των δημιουργών.

ISBN 978-9963-0-1330-2

Χορηγοί Εκπαιδευτικού Προγράμματος:

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού

Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος
Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

Orbit Moving and Storage Ltd,
International fine art transportation

ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΒΙΒΛΙΟΥ:

Γιάνα Θεοχάρους-Γκαντζίδου,

Πρώην Επιθεωρήτρια Τέχνης Δημοτικής Εκπαίδευσης

Έφη Ιωακείμ, Σύμβουλος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

Νικολέτα Αυγουστή, Σύμβουλος Τέχνης

Φωτεινή Λάρκου, Σύμβουλος Τέχνης και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

Χριστιάνα Ματσουκάρη, Σύμβουλος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Μιχάλης Χαπέσις, Πρώην Επιθεωρητής Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ 3ης ΕΚΔΟΣΗΣ:

Γενεθλής Γενεθλίου, Επιθεωρητής Τέχνης Δημοτικής Εκπαίδευσης

Ιωάννης Ηλιάδης, Διευθυντής Βυζαντινού Μουσείου Ι.Α.Μ.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Γιώργος Τσαγγάρης

ΕΚΤΥΠΩΣΗ:

ΧΡΩΜΑΣυν Λτδ

3η ΕΚΔΟΣΗ, 2010

Περιεχόμενα

1. Γενική περιγραφή του Εκπαιδευτικού Προγράμματος	
α) Παιδαγωγικές προϋποθέσεις.....	6
β) Επιδιώξεις.....	6
γ) Θεματικές στις οποίες βασίζεται το Πρόγραμμα.....	7
δ) Σύντομη Αναφορά στη διεξαγωγή του Εκπαιδευτικού Προγράμματος.....	8
2. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού για την επιτυχία του Προγράμματος	
α) Πριν από την επίσκεψη.....	10
β) Κατά την επίσκεψη.....	11
γ) Μετά την επίσκεψη.....	11
3. Γενικές πληροφορίες για το Βυζαντινό Μουσείο	
α) Έννοια Μουσείου.....	13
β) Βυζαντινό Μουσείο Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'	13
γ) Βυζαντινή Εκκλησιαστική Τέχνη.....	17
δ) Αναφορά στις Εικόνες του Προγράμματος	
Άγιος Γεώργιος.....	20
Άγιος Μάμας.....	23
Η Βαϊοφόρος.....	26
Τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς.....	28
Εικόνες της Παναγίας σε θρόνο.....	30
4. Γλωσσάριο	33
Βιβλιογραφία	34

1. Γενική περιγραφή του Εκπαιδευτικού Προγράμματος

α) Παιδαγωγικές προϋποθέσεις

Όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία η εμπλοκή του παιδιού σε ποικίλες πολιτιστικές δραστηριότητες συμβάλλει θετικά στη ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη. Με την επίσκεψή τους στα μουσεία, τα παιδιά αποκτούν πλούσιες εμπειρίες, παραστάσεις και γνώσεις. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα στα μουσεία προσφέρουν κίνητρα για εξερεύνηση, γλωσσικά ερεθίσματα και ενθάρρυνση για δημιουργικές δραστηριότητες.

Σύμφωνα με το πιο πάνω παιδαγωγικό πλαίσιο, οι Σύμβουλοι Τέχνης και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων σχεδίασαν για τις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού σχολείου Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα για το Βυζαντινό Μουσείο. Το Πρόγραμμα αυτό στηρίζουν οι Πολιτιστικές Υπηρεσίες και το Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

β) Επιδιώξεις

Το Πρόγραμμα επιδιώκει να φέρει σε επαφή τα παιδιά με την εκκλησιαστική τέχνη που είναι διάχυτη τόσο στην πολιτισμική όσο και στην κοινωνική κουλτούρα του τόπου μας. Έχει σαν βασική του μεθοδολογία τη βιωματική προσέγγιση με στόχο την άσκηση της παρατηρητικότητας,

την εξερεύνηση και τη δημιουργία. Η προσέγγιση αυτή σκοπό έχει να βοηθήσει τα παιδιά να γνωρίσουν, να εκτιμήσουν και να σεβαστούν την πολιτισμική τους παράδοση. Παράλληλα, τα παιδιά από άλλες κουλτούρες θα έχουν την ευκαιρία να αναπτύξουν τη διαπολιτισμική κατανόηση.

γ) Θεματικές στις οποίες βασίζεται το Πρόγραμμα

Έφιππες Μορφές (Άγιος Γεώργιος, Άγιος Μάμας, Βαϊφόρος)

Οι εικόνες που απεικονίζουν ζώα πραγματικά ή φανταστικά, όπως π.χ. δράκους, μπορούν να διεγείρουν τη φαντασία και το ενδιαφέρον των παιδιών. Οι εικόνες αυτές κρύβουν ενδιαφέροντα μυθικά και ιστορικά στοιχεία, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για εικαστική δημιουργία και για ανάπτυξη προφορικού ή γραπτού λόγου.

Σπαράγματα από τη ψηφιδωτή παράσταση της αψίδας της Παναγίας Κανακαριάς Ιδιαίτερη θέση στη συλλογή του Βυζαντινού Μουσείου κατέχουν τα επτά σπαράγματα (βλ. γλωσσάριο) της ψηφιδωτής παράστασης του 6ου αιώνα από την αψίδα της κατεχόμενης εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη. Μέσω της θεματικής των ψηφιδωτών τονίζεται το στοιχείο της βίαιης απομάκρυνσης θρησκευτικών αντικειμένων από το φυσικό τους περιβάλλον μετά την τούρκικη εισβολή. Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν η τεχνική και το αισθητικό αποτέλεσμα των ψηφιδωτών που αποτελούν κίνητρο για καλλιτεχνική δημιουργία.

Εικόνες της Παναγίας σε θρόνο

(Παναγία Κανακαριάς, Παναγία Αντιφωνητή)
 Κανένα άλλο πρόσωπο στη χριστιανική θρησκεία δε λατρεύτηκε τόσο όσο η Θεοτόκος. Οι εικόνες της Παναγίας που βρίσκονται στο Βυζαντινό Μουσείο είναι πολλές και ανήκουν σε διάφορες περιόδους με διαφορετική εικονογραφία και τεχνοτροπία. Η Παναγία – Μητέρα είναι ένα θέμα που αφορά άμεσα το παιδί και βρίσκεται έντονα τόσο στο οπτικό όσο και στο συναισθηματικό του περιβάλλον.

δ) Σύνοψη αναφορά στη διεξαγωγή του Εκπαιδευτικού Προγράμματος

Η εφαρμογή του Προγράμματος στηρίζεται στη χρήση Τετραδίου Εργασίας για το μαθητή, το οποίο αποτελεί οδηγό μελέτης στο χώρο του Μουσείου. Το Πρόγραμμα είναι διαμορφωμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να το εφαρμόσει και ο ίδιος ο δάσκαλος, αφού παρακολουθήσει σχετικό σεμινάριο που αφορά την λειτουργία του Προγράμματος.

Στο Πρόγραμμα μπορούν να συμμετέχουν ταυτόχρονα δύο τμήματα του ίδιου σχολείου. Οι εκπαιδευτικοί συνοδεύουν τα παιδιά στο χώρο του Βυζαντινού Μουσείου. Εκεί τα υποδέχονται οι επόπτριες του Μουσείου που τα οδηγούν στην αίθουσα προβολής για να παρακολουθήσουν τη σχετική ταινία του Προγράμματος. Στη συνέχεια τους δίνεται το Τετράδιο Εργασίας για την εφαρμογή του Προγράμματος. Με την ολοκλήρωση του Προγράμματος στο Μουσείο, τα παιδιά οδηγούνται στο εργαστήριο συντήρησης

αρχαίων εικόνων και χειρογράφων της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου. Εκεί ενημερώνονται από ειδικούς για τον τρόπο συντήρησης των εικόνων και παρακολουθούν τη διαδικασία συντήρησης χαρτιού, βιβλίων και βιβλιοδεσίας (εικ.1). Στη συνέχεια επισκέπτονται τον Ιερό Ναό του Αγίου Ιωάννη που βρίσκεται στο προαύλιο του Βυζαντινού Μουσείου (εικ.2).

Εικόνα 1: Άποψη εργαστηρίου συντήρησης Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου

Εικόνα 2: Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη

2. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού για την επιτυχία του Προγράμματος

α) Πριν από την επίσκεψη

Η προετοιμασία των παιδιών για τη συμμετοχή τους στο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα είναι σημαντική γιατί συμβάλλει στην εξοικείωσή τους με το μουσειακό χώρο, τη σημασία και τη λειτουργικότητά του.

Οι εικόνες του Μουσείου (εικ.3) προέρχονται από όλη την Κύπρο και ανήκουν σε διάφορες ιστορικές περιόδους του νησιού. Η καλλιτεχνική τους αξία είναι ανεκτίμητη και μοναδική γι' αυτό και απαιτείται προσοχή και σεβασμός κατά την προσέγγιση των εικόνων. Ο δάσκαλος ευαισθητοποιεί τα παιδιά συζητώντας τον κώδικα συμπεριφοράς που πρέπει να ακολουθείται κατά την επίσκεψη.

Εικόνα 3: Άποψη α΄ αίθουσας Βυζαντινού Μουσείου

Στα πλαίσια της προετοιμασίας για την επίσκεψη, γόνιμη θα ήταν και μια συζήτηση στην τάξη σχετική με τα θέματα που πραγματεύεται το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα, π.χ. ζωγραφική των εικόνων (αγιογραφία), ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, αρχαιοκαπηλία, καταστροφή πολιτιστικής κληρονομιάς (βλέπε γλωσσάριο).

β) Κατά την Επίσκεψη

Ο εκπαιδευτικός έχει την ευθύνη για την ασφαλή μετάβαση των μαθητών προς και από το Μουσείο. Το Πρόγραμμα εφαρμόζεται σύμφωνα με το Τετράδιο Εργασίας «Ταξίδι στη Βυζαντινή Τέχνη» που θα δίνεται σε κάθε παιδί στο χώρο του Μουσείου.

γ) Μετά την Επίσκεψη

Ο εκπαιδευτικός αξιοποιεί τις εμπειρίες των παιδιών που αποκόμισαν από το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα με ποικιλία διαθεματικών δραστηριοτήτων. Μπορεί να γίνει διαθεματική σύνδεση με

τα πιο κάτω σχολικά εγχειρίδια:

Βλέπω το σημερινό κόσμο, «Δημιουργικές – Διαθεματικές Δραστηριότητες για την ευέλικτη ζώνη του Δημοτικού Σχολείου»

Πάμε Πινακοθήκη, σελ. 108

Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε' και Στ' Δημοτικού «Με λογισμό και μ' όνειρο»

Δρακοπαραμύθι, σελ.57

Ο Μυστράς, σελ.187

Ο κυρ Λάζαρος κι οι Δράκοι (λαϊκό παραμύθι), σελ. 236

Γλώσσα Στ' Δημοτικού, «Λέξεις ...Φράσεις...Κείμενα Γ' Τεύχος»

Ενότητα 14 – Πάσχα, σελ. 25-36

Ενότητα 14 – Το Μοιρολόγι της Παναγίας, σελ. 30

Ενότητα 16 – Μουσεία, σελ. 57-72

Ιστορία Ε' Δημοτικού «Στα Βυζαντινά χρόνια»

Κεφάλαιο Ζ': Η Βυζαντινή Κύπρος, σελ. 115-116

Η Βυζαντινή Τέχνη, σελ. 123-124

Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού «Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής»

Κεφάλαιο Β': 2.5

Κεφάλαιο Δ': 4.1, 4.2, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7, 4.8

Η εκκλησία της Κύπρου για τις τάξεις Ε' και Στ' του Δημοτικού σχολείου «Ο Βυζαντινός Πολιτισμός της Κύπρου»

Κεφ. 3 (δ), σελ. 48-53.

3. Γενικές πληροφορίες για το Βυζαντινό Μουσείο

Οι πληροφορίες που ακολουθούν αφορούν την έννοια του μουσείου, το χώρο του Βυζαντινού Μουσείου, τη Βυζαντινή Εκκλησιαστική Τέχνη και τις εικόνες που περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα.

α) Έννοια Μουσείου

Σύμφωνα με το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) τα Μουσεία αντιπροσωπεύουν την πολιτιστική κληρονομιά κάθε τόπου και λαού. Είναι ιδρύματα στην υπηρεσία της κοινωνίας που έχουν ως έργο τους να συγκεντρώνουν, να συντηρούν, να ερευνούν και να τεκμηριώνουν, να επικοινωνούν και να εκθέτουν, με σκοπό τη διάσωση και αξιοποίηση της πολιτιστικής παράδοσης, καθώς επίσης τη μελέτη, την εκπαίδευση και τη ψυχαγωγία.

Ένα μουσείο μπορεί να γίνει ένας οικείος χώρος, όπου ο επισκέπτης μπορεί να καλλιεργηθεί αισθητικά, να προβληματιστεί και να ενημερωθεί, να συνδέσει το παρελθόν με το παρόν. Έτσι μπορεί να αισθανθεί την αδιάκοπη συνέχεια του πολιτισμού του.

β) Βυζαντινό Μουσείο Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Το Βυζαντινό Μουσείο βρίσκεται στην καρδιά της παλιάς Λευκωσίας, στο προαύλιο του καθεδρικού ναού του Αγίου Ιωάννη, δίπλα στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου (εικ.4).

Εικόνα 4: Άποψη Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', όπου στεγάζεται το Βυζαντινό Μουσείο

Στις δύο εκθεσιακές αίθουσες φιλοξενείται η πλουσιότερη και αντιπροσωπευτικότερη συλλογή Βυζαντινής Τέχνης με έργα που προέρχονται από ολόκληρη την Κύπρο. Εικόνες από τον 9ο μέχρι το 19ο αιώνα, τοιχογραφίες από το 10ο μέχρι το 18ο αιώνα (εικ.5), καθώς και αντιπροσωπευτικά

δείγματα της βυζαντινής μικροτεχνίας της Κύπρου, όπως ιερά άμφια, κειμήλια και σκεύη (εικ. 6).

Ιδιαίτερη θέση στη συλλογή του Μουσείου κατέχουν τα επτά σπαράγματα ψηφιδωτών από την αψίδα του ναού της Παναγίας Κανακαριάς στην κατεχόμενη Λυθράγκωμη. Αξιόλογα θεωρούνται και τα τριανταέξι σπαράγματα τοιχογραφιών από το ναό του Αντιφωνητή στην κατεχόμενη Καλογραία. Επίσης, σημαντικές είναι και οι εικόνες από διάφορες κατεχόμενες εκκλησίες που συλήθηκαν από Τούρκους αρχαιοκάπηλους. Τα εκθέματα αυτά επεστράφησαν στην Κύπρο μετά από σκληρούς δικαστικούς αγώνες.

Στο Βυζαντινό Μουσείο μπορούμε να θαυμάσουμε από κοντά τη βυζαντινή τέχνη, μέρος της πολιτιστικής μας παράδοσης των τελευταίων χίλιων πεντακόσιων χρόνων.

Εικόνα 5: Ανάληψη Πεντηκοστή και Πλατυτέρα μεταξύ Αρχαγγέλων, αποτοιχισμένες τοιχογραφίες 14ου αιώνα, από την αψίδα του Ναού Αγίου Νικολάου Στέγης, Κακοπετριά.

Εικόνα 6: Άγιο Ποτήριο, 1501. Από το Ναό του Αγίου Σάββα, Λευκωσία..

γ) Βυζαντινή Εκκλησιαστική Τέχνη

Η Βυζαντινή Τέχνη ξεκινά γύρω στο 330 μ.Χ. όταν μεταφέρεται η πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο. Η Βυζαντινή Εκκλησιαστική Τέχνη απεικονίζει τον υπερβατικό, πνευματικό κόσμο, όπου ζουν οι Άγιοι της Εκκλησίας μας κοντά στο Θεό. Παρουσιάζεται μέσα από τις εικόνες, τις τοιχογραφίες, τα ψηφιδωτά και τη μικροτεχνία. Στόχος της Βυζαντινής Τέχνης είναι να φέρει τους ανθρώπους πιο κοντά στη διδασκαλία του Ευαγγελίου και να τους οδηγήσει προς τα Θεία με τους συμβολισμούς της εικονογραφίας της. Το πετυχαίνει με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της:

- λιπόσαρκες και πανύψηλες μορφές, τυλιγμένες σε πολύπτυχους μανδύες
- στάση ιερατική
- τονισμένα μεγάλα μάτια, μεγάλη μύτη, μικρό στόμα
- αφαίρεση όλων των προσωπογραφικών χαρακτηριστικών
- έλλειψη τρισδιάστατης προοπτικής
- χρυσό ή σκούρο μπλε βάθος

Όλα τα πιο πάνω συμβάλλουν στο να εκφραστεί η πνευματικότητα των εικονιζόμενων προσώπων (εικ.7).

Εικόνα 7: Παναγία Οδηγήτρια, 1557, Ναός Παναγίας του Άρακα, Λαγυδερά.

Πώς γίνεται μια αιογραφία

Ο αιογράφος ακολουθεί τα πιο κάτω στάδια:

1. Παίρνει σανίδια ξύλου για να ετοιμάσει την επιφάνεια της εικόνας.
2. Καλύπτει την επιφάνεια του ξύλου με γάζα και προσθέτει μια κολλητική ουσία φτιαγμένη από δέρματα ζώων βοδιού ή κουνελιού (ζιαρτέ).
3. Περνά στην επιφάνεια της εικόνας 7-8 στρώματα γύψου (κόλα και γύψος).
4. Αφού ετοιμάσει την επιφάνεια σχεδιάζει το θέμα του.
5. Φτιάχνει το πρόπλασμα - τη βάση των χρωμάτων. Για τη δημιουργία των χρωμάτων χρησιμοποιούνται ορυκτά και διάφορα φυτά τα οποία τρίβονται και γίνονται σκόνη. Ο αιογράφος διαλύει τη σκόνη με κρόκο αυγού και ξύδι.
6. Κολλάει φύλλα χρυσού με ειδική γόμα (φιξιόν)

και κάνει το λεγόμενο χρύσωμα. Το χρύσωμα μπαίνει συνήθως είτε στο βάθος της εικόνας (φόντο) είτε στα φωτιστέφανα.

7. Τέλος, για να δώσει μεγαλύτερη ζωηρότητα στα χρώματα, περνά την επιφάνεια με πολλές στρώσεις βερνικιού (εικ.8).

Εικόνα 8. Αιογράφος κατά την ώρα εργασίας

Η αξία της εκκλησιαστικής τέχνης είναι συνάμα και ιστορική, αφού μας δίνει πληροφορίες για το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό υπόβαθρο της εποχής που κατασκευάστηκε το έργο, π.χ. υλικό κατασκευής, ενδυμασίες δωρητών, αρχιτεκτονική των εικονιζόμενων εκκλησιών και κτιρίων κ.λ.π. (εικ. 9).

Εικόνα 9: Παναγία Οδηγήτρια με αγγέλους και δωρητές, 1529, από το Ναό του Αγίου Κασσιανού, Λευκωσία.

δ) Αναφορά στις Εικόνες του Προγράμματος
Άγιος Γεώργιος

Εικόνα 10: Άγιος Γεώργιος, 1599, από το Ναό Αγίου Κασσιανού, Λευκωσία.

Ο Άγιος Γεώργιος είναι πολύ αγαπητός στην Κύπρο. Πολλά χωριά και εκκλησίες φέρουν το όνομά του. Στην εικόνα από την εκκλησία του Αγίου Κασσιανού (εικ. 10) ο Άγιος παρουσιάζεται νέος, με ωραία χαρακτηριστικά και πλούσια κο-

ντά μαλλιά. Είναι ντυμένος με στρατιωτική στολή (μεταλλικός θώρακας, χιτώνας, περικνημίδες και χλαμύδα). Στο δεξί του χέρι κρατά δόρυ, και στο αριστερό τα ηνία του αλόγου.

Η εικονογραφία αυτή σχετίζεται με άθλο του Αγίου Γεωργίου, σύμφωνα με τον οποίο ο Άγιος σκότωσε το δράκο που απειλούσε τη ζωή της κόρης του βασιλιά Σελβίου και δεν άφηνε ελεύθερο το νερό της πολιτείας. Όπως στην εικονογραφία, έτσι και στη δημοτική ποίηση, ο Άγιος Γεώργιος παρουσιάζεται ως δρακοντοκτόνος (Μ. Σωτηρίου, Δ. Οικονομίδης, λήμμα “Μάρτυρες-Εικονογραφία-Λαογραφία”, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4, Αθήνα 1964, 438-445.):

Αϊ Γιώργη μ' αφέντη μου, κι αφέντη καβαλάρη,
Αρματωμένος με σπαθί και με χρυσό κοντάρι.
Άγγελος είσαι στη θωριά, κι άγιος στη θεότη,
Περικαλώ βοήθει με, άγιε στρατιώτη,
Από το άγριο θεριό και δράκοντα μεγάλο,
Όπου τον πήγαν άνθρωπο κάθε πρωί και άλλο .
Κι αν δεν τον πήγαν άνθρωπο κάθε πρωί στην ώρα,
Κανένανε δεν άφηνε να πιει νερό στη χώρα.

Η μορφή του Αγίου Γεωργίου κόσμησε πολλές φορές την ελληνική σημαία και τα λάβαρα των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Ακόμη τη βρίσκουμε και σε πολλά βυζαντινά νομίσματα και παράσημα ευρωπαϊκών κρατών.

Ο βίος του Αγίου Γεωργίου

Ο Άγιος Γεώργιος γεννήθηκε στην Καππαδοκία της Μικράς Ασίας και ορφάνεψε μικρός από πατέρα. Η μητέρα του ήταν χριστιανή και τον

ανέθρεψε με μεγάλη φροντίδα. Όταν μεγάλωσε, κατατάχθηκε στο στρατό του αυτοκράτορα Διοκλητιανού, ενός μεγάλου διώκτη των χριστιανών. Τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις και πήρε το αξίωμα του χιλίαρχου (διοικητής σώματος που αποτελείται από χίλιους στρατιώτες). Ως αξιωματικός ελευθέρωσε αιχμαλώτους και υπερασπίστηκε τους φτωχούς. Όταν όμως διατάχθηκε να φυλακίσει και να βασανίσει χριστιανούς, αρνήθηκε και ομολόγησε με θάρρος την πίστη του και την επιθυμία να μαρτυρήσει για τον Ιησού. Έτσι άρχισαν για το Γεώργιο μεγάλες ταλαιπωρίες και βασανιστήρια, που όμως δεν του άλλαξαν γνώμη. Παρά τα φοβερά μαρτύρια θεραπεύτηκε θαυματουργικά από το Θεό για την υπομονή, το θάρρος και την πίστη του. Οργισμένος ο αυτοκράτορας διέταξε να τον αποκεφαλίσουν .

Ο Άγιος Γεώργιος ονομάστηκε από την εκκλησία Τροπαιοφόρος και θεωρείται ο προστάτης του πεζικού και του στρατού της ξηράς. Η μνήμη του τιμάται στις 23 Απριλίου.

Άγιος Μάμας

Εικόνα 11: Άγιος Μάμας, περί το 1500, από το Ναό Παναγίας Χρυσολιώς, Λευκωσία.

Στην εικόνα ο Άγιος Μάμας απεικονίζεται μετωπικός να κάθεται πάνω σε λιοντάρι (εικ.11). Το πρόσωπο του ζώου παρουσιάζεται με ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Το λιοντάρι συμβολίζει την καταστρεπτική δύναμη που απομακρύνει τους πιστούς από το δρόμο του Θεού. Τη δύναμη αυτή ο Άγιος Μάμας την έχει υποτάξει.

Ο νεαρός Άγιος κρατεί με το ένα χέρι ποιμενική

ράβδο και με το άλλο αγκαλιάζει ένα αρνάκι, γι' αυτό και θεωρείται ο προστάτης άγιος των βοσκών. Το φόντο της εικόνας είναι μονόχρωμο σκούρο βαθυγάλαζο, διακοσμημένο με χρυσά αστέρια. Στην εικόνα βλέπουμε δύο ομάδες δωρητών. Απεικονίζονται είτε όρθιοι είτε γονατιστοί σε στάση δέησης να προσεύχονται στον απεικονιζόμενο άγιο. Οι απεικονίσεις των δωρητών βοηθούν στη μελέτη της προσωπογραφίας, της ενδυμασίας και άλλων κοινωνικοοικονομικών στοιχείων της τότε εποχής.

Το κοντάκιο του Αγίου Μάμαντος τον περιγράφει να καθοδηγεί το λαό με τη ράβδο που του έδωσε ο Θεός, και να συντρίβει τους εχθρούς.

Ο βίος του Αγίου Μάμαντος

Ο Άγιος Μάμας, ο μεγάλος αυτός μάρτυρας του Χριστιανισμού, καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Γάγγρας της Παφλαγονίας στη Μικρά Ασία. Ενώ ήταν ακόμα βρέφος, οι γονείς του μαρτύρησαν για το Χριστιανισμό. Την ανατροφή του ανάλαβε μια πλούσια γυναίκα, η Αμμία, που τον ονόμασε Μάμα επειδή τη φώναζε «μάμα».

Στο σχολείο ο Άγιος Μάμας, εκτός από το ότι έδειχνε εξαιρετική επίδοση στα γράμματα, μιλούσε στους συμμαθητές του για το μόνο αληθινό Θεό. Ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός μη μπορώντας να τον μεταπείσει, διέταξε να τον μεταφέρουν μακριά, στο βουνό της Καισαρείας. Εκεί μάζεψε άγρια ζώα, τα άρμεγε και με το γάλα έφτιαχνε τυρί. Χρησιμοποιούσε λίγο για να τρέφεται και

το υπόλοιπο το μοίραζε στους φτωχούς της Καισαρείας.

Ο νέος ηγεμόνας της Καισαρείας, όταν άκουσε τη μεγάλη φήμη του Αγίου Μάμαντος τον υπέβαλε σε σειρά από βασανιστήρια, κατάφερε όμως και επέζησε. Στο τέλος, τον έριξαν στα άγρια θηρία. Αυτά όμως άρχισαν να τον χαϊδεύουν αντί να τον κατασπαράζουν. Τότε ο ηγεμόνας σε απόγνωση, πρόσταξε ένα στρατιώτη να τον τρυπήσει με μια «τρίαινα». Έτσι σε ηλικία δεκαπέντε χρόνων ο Άγιος Μάμας μαρτύρησε για το Χριστό. Η μνήμη του Αγίου γιορτάζεται κάθε χρόνο στις 2 Σεπτεμβρίου.

Ο Άγιος Μάμας στις Κυπριακές παραδόσεις

Ο Άγιος Μάμας ήταν κάποτε βοσκός στα όρη της Μόρφου. Ο βυζαντινός διοικητής διέταξε να πληρώσουν όλοι φόρο. Ο Μάμας πήρε τότε ένα αρνάκι στην αγκαλιά για να το δωρίσει στο διοικητή με σκοπό να του χαρίσει το φόρο. Στο δρόμο όμως κουράστηκε. Ξαφνικά παρουσιάστηκε μπροστά του ένα λιοντάρι. Ο Άγιος Μάμας κάθισε πάνω του και το λιοντάρι τον οδήγησε κατευθείαν στο διοικητή βρυχώντας. Ο διοικητής φοβήθηκε τόσο πολύ από το βρύχημα που του είπε: «Φύγε παιδί μου, και εσύ δεν είσαι Μάμας, είσαι Άγιος Μάμας». Και από τότε ζωγραφίζουν τον Άγιο Μάμαντα πάνω στο λιοντάρι με το αρνάκι στην αγκαλιά.

Στην κατεχόμενη Μόρφου υπάρχει εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Μάμαντα.

Η Βαϊοφόρος

Εικόνα 12: Η Βαϊοφόρος, 1546, από το Ναό Παναγίας Χρυσολιωτίσσης, Λευκωσία.

Η εικόνα παρουσιάζει τη θριαμβευτική είσοδο του Χριστού στα Ιεροσόλυμα (εικ.12). Ο Χριστός κάθεται σε γαϊδουράκι οδηγούμενος από τον Πέτρο και ευλογεί με το δεξί του χέρι τον κόσμο

που έρχεται να τον υποδεχθεί κοντά στα τείχη της Ιερουσαλήμ. Μεταξύ του Χριστού και του πλήθους υπάρχει φοινικόδεντρο, με δύο παιδιά στην κορυφή να κόβουν βάγια. Στο κάτω μέρος της εικόνας παρουσιάζονται άλλα δύο παιδιά, όπως επίσης και τέσσερις δωρητές.

Η εικόνα είναι ζωγραφισμένη σε ύφασμα, κολημένο σε σανίδες που συγκρατούνται με δύο ζυγούς. Διατηρείται σε καλή κατάσταση με μόνη εξαίρεση το κάτω μέρος, στο οποίο βρισκόταν αφιερωματική επιγραφή.

Γενικές πληροφορίες για την Κυριακή των Βαΐων

Εν όψη του Ιουδαϊκού Πάσχα, ο Ιησούς καθισμένος σε ένα γαϊδουράκι πορευόταν με τους μαθητές του προς τα Ιεροσόλυμα για τη μεγάλη γιορτή. Πλήθος κόσμου βγήκε στους δρόμους να τον προϋπαντήσει, φωνάζοντας «Ευλογημένος να είναι αυτός που έρχεται σταλμένος από τον Κύριο. Δόξα στον Ύψιστο Θεό». Πολλοί έστρωναν στο δρόμο του χιτώνες και βάγια για να τον υποδεκτούν.

Η Εκκλησία μας γιορτάζει την ανάμνηση του σπουδαίου αυτού γεγονότος την Κυριακή πριν από το Πάσχα, που ονομάζεται «Κυριακή των Βαΐων». Την ημέρα αυτή στολίζεται η εκκλησία με κλαδιά φοινικιάς. Το ευαγγέλιο διαβάζεται από τον ιερέα συνήθως στην αυλή της εκκλησίας και οι πιστοί ρίχνουν φύλλα ελιάς. Σύμφωνα με ένα άλλο έθιμο, οι χριστιανοί παίρνουν στην εκ-

κλησία σακούλια με φύλλα ελιάς και τα αφήνουν εκεί για σαράντα μέρες να αγιαστούν. Τη μέρα της Αναλήψεως παίρνουν τα φύλλα στο σπίτι για να τα χρησιμοποιούν στο «λιβάνισμα». Επίσης, τη μέρα των Βαΐων οι πιστοί φτιάχνουν σταυρό με δύο φύλλα ελιάς και τον τοποθετούν στο στήθος τους (πέτο).

Τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς

Η ψηφιδωτή παράσταση που κοσμούσε την αψίδα της εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη της Καρπασίας, αποτελεί μια από τις σημαντικότερες έντοιχες ψηφιδωτές παραστάσεις του παλαιοχριστιανικού κόσμου. Τα ψηφιδωτά ανήκουν στην περίοδο 525-530 μ.Χ. και απεικονίζουν τη Θεοτόκο ένθρονη να κρατά στα γόνατά της το Χριστό (εικ.14) μεταξύ των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ.

Εικόνα 14: Χριστός, του 6ου αι. Από τη ψηφιδωτή παράσταση στην Αψίδα της εκκλησίας της Παναγίας Κανακαριάς

Εικόνα 15: Ευαγγελιστής Ματθαίος, του 6ου αι. Από τη ψηφιδωτή παράσταση στην Αψίδα της εκκλησίας της Παναγίας Κανακαριάς

Εικόνα 16: Ευαγγελιστής
Θαδδαίος, του 6ου αι. Από τη
ψηφιδωτή παράσταση στην
Αψίδα της εκκλησίας της
Παναγίας Κανακαριάς

Εικόνα 17: Αρχάγγελος
Μιχαήλ, του 6ου αι. Από τη
ψηφιδωτή παράσταση στην
Αψίδα της εκκλησίας της
Παναγίας Κανακαριάς

Η Θεοτόκος πλαισιωνόταν από τις μορφές των Δώδεκα Αποστόλων (εικ. 15-17). Τα ψηφιδωτά αυτά έγιναν από ψηφίδες (βλ. γλωσσάριο), που τοποθετήθηκαν η μια κοντά στην άλλη με τρόπο ώστε να σχηματίζουν την εικονιζόμενη παράσταση. Μερικές από τις ψηφίδες είναι επικαλυμμένες με φύλλο χρυσού.

Μετά την τούρκικη εισβολή του 1974, η ψηφιδωτή παράσταση στην αψίδα της εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς κόπηκε σε πολλά κομμάτια και αφαιρέθηκε με βία από Τούρκους αρχαιοκάπηλους για να την πουλήσουν στο εξωτερικό. Μετά από δικαστικούς αγώνες επτά από τα ψηφιδωτά έχουν επιστραφεί και εκτίθενται σήμερα στο Βυζαντινό Μουσείο.

Εικόνες της Παναγίας σε θρόνο

Εικόνα 18: Θεοτόκος ένθρονος Βρεφοκρατούσα, τέλος 15ου αι. Από το Ναό του Αντιφωνητή, Καλογραία.

Παναγία Αντιφωνητή

Η απεικόνιση της Θεοτόκου ως βασίλισσα των ουρανών είναι γνωστή από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Στην εικόνα αυτή (εικ. 18) η Παναγία κάθεται σε πολυτελή θρόνο πάνω σε

μαξιλάρι. Ο θρόνος έχει πλούσια διακόσμηση με χρυσοκονδυλιές (βλ. γλωσσάριο). Η Παναγία κρατεί το Χριστό στο αριστερό χέρι, ενώ με το δεξί της αγγίζει το αριστερό του γόνατο. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί του χέρι και με το αριστερό του κρατά κλειστό ειλητήριο (βλ. γλωσσάριο).

Η Θεοτόκος εικονίζεται από τη μέση και πάνω μέσα σε χρυσό βάθος, ενώ από τη μέση και κάτω επικρατεί το βαθυπράσινο χρώμα. Η Παναγία απεικονίζεται σε μετωπική στάση, ενώ ο Χριστός κατά κρόταφον (προφίλ).

Παναγία Κανακαριά

Η Παναγία η Κανακαριά κρατεί στα γόνατά της τον Κανακάρη της Χριστό. Βρίσκονται και οι δύο σε μετωπική στάση. Ο Χριστός τοποθετημένος στο κέντρο μπροστά από τη μητέρα του, απεικονίζεται να ευλογεί με το δεξί του χέρι και με το αριστερό να κρατεί σταυρό. Η Θεοτόκος εικονίζεται από τη μέση και πάνω μέσα σε χρυσό βάθος, ενώ από τη μέση και κάτω επικρατεί το βαθυπράσινο χρώμα. Η Θεοτόκος φορεί βασιλικό στέμμα διακοσμημένο με μαργαριτάρια και είναι ντυμένη με βασιλικό χιτώνα. Παριστάνεται καθισμένη σε πολυτελή θρόνο με διάκοσμο κλαδιών. Οι χιτώνας που φορεί έχει έντονο πλούσιο άνθινο διάκοσμο και πλούσιες συμμετρικές πτυχώσεις. Παρόμοια διακόσμηση φέρει και το μαξιλάρι στο οποίο είναι τοποθετημένα τα πόδια της Παναγίας.

Η εικόνα αυτή (εικ. 19) με τα έντονα μπαρόκ και

ροκοκό (βλ. γλωσσάριο) χαρακτηριστικά, δημιουργία της δυτικής ζωγραφικής, επηρέασε και τα εργαστήρια εικονογραφίας στην Κύπρο.

Εικόνα 19: Παναγία η Κανακαριά, μέσα 19ου αιώνα, Από το Ναό της Παναγίας Κανακαριάς, Λυθράγκωμη.

4. Γλωσσάριο

Αγιογραφία – ζωγραφική των εικόνων

Αρχαιοκαπηλία – το παράνομο εμπόριο αρχαίων αντικειμένων

Αγιογράφος – ζωγράφος εικόνων

Δωρητές – οι χορηγοί των εικόνων/τοιχογραφιών που απεικονίζονται σε αυτές

Αφιερωματική επιγραφή – επιγραφή που αναφέρεται στη μνήμη κάποιου σπουδαίου ανθρώπου ή γεγονότος

Βάγια – κλαδιά από φοίνικα, δάφνη, μυρτιά, κ.λπ

Ειλητήριο – στενή λωρίδα παπύρου, τυλιγμένη σε κυλινδρικό ξύλο που τη χρησιμοποιούσαν για την αναγραφή της Θείας Λειτουργίας και την ανάγνωση ευχών από τον ιερέα.

Μπαρόκ – τεχνοτροπία που αναπτύχθηκε στις χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής από τον 16ο μέχρι το 18ο αιώνα. Χαρακτηρίζεται από τον υπερβολικά πλούσιο διάκοσμο, τις έντονες αντιθέσεις, το επιδεικτικό ύφος και τις παράτολμες επινοήσεις (Μπαμπινιώτης, 2002).

Ροκοκό – αισθητικό ρεύμα στην ευρωπαϊκή τέχνη του 18ου αιώνα (προέκταση του μπαρόκ). Χαρακτηρίζεται για την κομψότητά του, τις καμπύλες, τα απαλά χρώματα και γενικότερα τη διακόσμηση επιφανειών με κομψά στολίδια (Μπαμπινιώτης, 2002).

Σπάραγμα – αποτοιχισμένη παράσταση τοιχογραφίας ή ψηφιδωτού

Τοιχογραφία – ζωγραφική παράσταση στην επιφάνεια τοίχου ή οροφής οικοδομήματος

Χρυσοκονδυλιά – χρυσή διακοσμητική γραμμή

Ψηφίδες – μικρές χρωματιστές πέτρες

Ψηφιδωτό – παράσταση που κοσμεύει δάπεδα, τοίχους ή οροφές, και σχηματίζεται με τη συναρμολόγηση και συγκόλληση ποικιλόχρωμων ψηφίδων

Βιβλιογραφία

Μ. Αναγιωτός, *Ο Άγιος Μάμας*, [Κυπροέπεια], Λεμεσός 2003.

Μ. Αναγνωστοπούλου (επιμ.), Κύπρος, *Η λεηλασία ενός πολιτισμού*: [Βουλή των Ελλήνων], Αθήνα 1998.

Ν. Γκιολές, *Η Χριστιανική Τέχνη στην Κύπρο*, [Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου], Λευκωσία 2003.

Χ. Επαμεινώνδας, *Ο Άγιος Γεώργιος ο δρακοντοκτόνος*, [Κόσμημα]. Πάφος 2001.

Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, [Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων], Αθήνα 2006.

Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, [Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων], Αθήνα 2006.

Ι. Ηλιάδης, *Βυζαντινό Μουσείο και Πινακοθήκη. Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' - 1500 χρόνια Ιστορίας και Τέχνης*, [Χρονικό – εφημερίδα Πολίτης τχ. 146], Λευκωσία 21.03.2004.

Μ. Ιακώβου, Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος*, [Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζίης Κύπρου], Λευκωσία 1997.

Κ. Καλοκύρης, *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, [Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών], Θεσσαλονίκη 1972.

Κ. Καλοκύρης, Τ. Γριτσόπουλος, λήμμα “Μαρία-Τα επίθετα”, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 8, Αθήνα 1966, σελ. 685-707.

Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, Δ. Γιαννακόπουλος *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού. Οι χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, [Οργανισμός έκδοσης διδακτικών βιβλίων], Αθήνα 2006.

Α. Μαραβά-Χατζηνικολάου, *Ο Άγιος Μάμας*, [Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών], Αθήνα 1995.

Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. [Κέντρο Λεξικολογίας], ²Αθήνα 2002.

Γ. Μπεκατώρος, Κ. Χαραλαμπίδης, Δ. Οικονομίδης, λήμμα “Βαιοφόρος Κυριακή- Εικονογραφία-Λαογραφία”, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 3, Αθήνα 1963, 33.

Α. Παπαγεωργίου, *Βυζαντινές Εικόνες της Κύπρου*, [Μουσείο Μπενάκη], Αθήνα 1976.

Α. Παπαγεωργίου, *Εικόνες της Κύπρου*, [Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου], Λευκωσία 1991.

Α. Παπαγεωργίου, *Βυζαντινό Μουσείο-Σύντομος οδηγός*, [Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ - Πολιτιστικό Κέντρο], Λευκωσία 2000

Μ. Σωτηρίου, Δ. Οικονομίδης, λήμμα “Μάρτυρες- Εικονογραφία-Λαογραφία”, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 4, Αθήνα 1964, 438-445.

Ε. Φουρλιγκά, Ι. Γαβριηλίδου, Ρ. Βεροπουλίδου. *Γνωρίζω τις βυζαντινές εικόνες*, [Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού - Εκπαιδευτικά Προγράμματα], Θεσσαλονίκη 2004

Χ. Χοτζάκογλου, “Η βυζαντινή τέχνη στην Κύπρο”, *Ιστορία της Κύπρου* (Θ. Παπαδόπουλλος εκδ.), τ. Γ΄, [Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄], Λευκωσία 2005, 465-787.

Κ. Χαραλαμπίδης, *Ο Άγιος Γεώργιος ή Αϊ Γιώρκης*, [Ζυγός], Λεμεσός 2003

Χ. Χατζηιωσήφ, «Θρύλοι και Παραδόσεις για τον Αγ. Μάμα στο Τρόδος», *Λαογραφική Κύπρος*, Χρονιά Η΄, τ. 23-24 (Μάρης-Δεκέμβρης 1978), 84-86.

